

СТАН І ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Закатнов Д. О.

Інститут професійно-технічної освіти АПН
України

Проблема оптимального визначення особистістю свого професійного майбутнього є кардинально важливою як для кожної конкретної людини, так і для всього суспільства в цілому. Робота у відповідності зі своїми здібностями й можливостями приносить людині задоволення від вкладеної праці, а суспільству дає професіонала високого класу й, як наслідок, високу економічну віддачу від його професійної діяльності. Значимість цієї проблеми традиційно високо оцінювалося в економічно розвинених країнах, де значні інвестиції в розвиток так званого „людського капіталу” є традиційною практикою й розглядаються як один із засобів підвищення конкурентноздатності національних економік. За даними багаторічних досліджень вибір людиною професії, адекватної її здібностям, схильностям, об’єктивним можливостям, мотивам професійної діяльності тощо, підвищує продуктивність праці до 30%, зменшує плинність кадрів на 20-25%, знижує аварійність і травматизм в 3-4 рази.

Ринкові відносини ставлять людину в умови конкуренції, що породжує необхідність постійного професійного вдосконалювання, підвищення кваліфікації, а також зміни професії. Удосконалюватися ж бажано в тій сфері діяльності професійної діяльності, яка відповідає психофізіологічним особливостям людини, тому що в цьому випадку з максимальною ймовірністю вона може домогтися найкращих економічних результатів і мінімізувати ризики психологічних криз, пов’язаних з незадоволеністю змістом і результатами своєї праці.

Сучасна економіка характеризується появою все більшого числа професій, які висувають підвищені вимоги до особистості професіонала. Так наприклад, для найбільш складних видів операторської діяльності

відповідають вимогам абсолютної психофізіологічної відповідності до неї не більше 5-6% здорових у медичному відношенні молодих людей. При дослідженні плинності кадрів серед токарів і формувальників було встановлено, що вона в значній мірі визначається невідповідністю психофізіологічних характеристик особистості вимогам, які ставлять ці професії до людини, що часто приводить до негативних наслідків, зокрема відхилення від норми в роботі серцево-судинної системи. Проблема відповідності вимог професії стану здоров'я працівника набула особливої актуальності останнім часом, оскільки значна частина молоді, яка повинна включитися у трудову діяльність, в тому числі більша частина випускників загальноосвітньої школи, мають ті або інші відхилення у стані здоров'я, у тому числі й психічного, і спостерігається стійка тенденція до погіршення даної ситуації. Таким чином проблема вибору особистістю професії, яка б відповідала її об'єктивним можливостям сьогодні є актуальною. За такого підходу процес підготовки молодшої людини до вибору професії і його супровід впродовж усього її економічно активного життя, що може припускати й зміну професії, повинен мати адекватне психолого-педагогічне забезпечення. Одним із засобів розв'язання цієї соціально-економічної проблеми є професійна орієнтація.

Професійна орієнтація як специфічний засіб психолого-педагогічної підготовки особистості до вибору професії сформувалася наприкінці XIX сторіччя й за час свого існування змінила кілька парадигм, відповідно до яких визначалися її мета, завдання, форми, методи й інструментарій. В Україні професійна орієнтація до 1991 року розвивалася в рамках підходів до профорієнтаційної роботи, які були спільними для всіх республік СРСР і була орієнтована на відтворення робочої сили для планової екстенсивної економіки. Як такої системи, що охоплювала б всі рівні допрофесійної й професійної підготовки людини, а також надавала їй профорієнтаційну підтримку й послуги в період професійної діяльності, створено не було. Основні зусилля профорієнтаційної роботи були спрямовані на підготовку

випускників школи до вибору робітничих професій, які особливою популярністю не користувалися. Особливо інтенсивно професійна орієнтація розвивалася в 80-і роки минулого сторіччя. У педагогічних вузах почали підготовку методистів з профорієнтації, у зміст трудового навчання для учнів 8-9-х класів був уведений курс „Основи виробництва. Вибір професії”, в 1985/86 навчальному році в 90,4% шкіл УРСР були створені кабінети профорієнтації. У республіці функціонувало більше 500 міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (зараз їх залишилося менше 300), які організовували й координували профорієнтаційну роботу зі школярами в масштабах району або міста.

Певні профорієнтаційні заходи реалізовувалися у системі професійної підготовки молоді та безпосередньо на виробництві. Профорієнтаційна робота, яку здійснювали СПТУ, основну увагу акцентувала на професійній агітації (пропаганді), що реалізовувалася в різних формах (дні відчинених дверей, екскурсії, зустрічі школярів з робітниками, викладачами училищ і т.д.). У ряді училищ практикувалося професійне консультування, яке було спрямовано на уточнення учнем майбутньої професії або спеціальності. У вищих навчальних закладах профорієнтація зводилася в основному до професійної агітації, а для ряду спеціальностей, в основному у військових училищах, здійснювався професійний відбір. Певна профорієнтаційна робота здійснювалася й на підприємствах. Крім професійної агітації, на ряді великих промислових підприємств реалізовувалися заходи щодо професійної адаптації й професійного відбору персоналу. Слід зазначити, що як такої системи профорієнтаційної роботи не існувало, навчальні заклади й підприємства заходу профорієнтаційного характеру як правило не координували (за винятком організації й спільного проведення професійної агітації), структур, до яких людина могла звернутися по допомогу профорієнтаційного характеру, було створено дуже мало. Правда в 80-і роки центри профорієнтації молоді з'явилися в більшості великих міст СРСР. Вони являли собою спеціалізовані міжгалузеві науково-методичні центри, які

підпорядковувалися й фінансувалися Міністерством освіти й Міністерством праці.

Перехід економіки незалежної України до ринкових відносин охарактеризувався зовні суперечливою ситуацією - з одного боку ринкова економіка об'єктивно, як показує досвід країн з розвинутою ринковою економікою, має потребу в створенні системи профорієнтаційної роботи, а з іншого боку, у нашій країні фактично була зруйнована навіть система шкільної профорієнтації. Незграбне входження економіки України в ринок в 90-і роках ХХ с. вилилося у відмову держави від планування й гарантій у сфері освіти й працевлаштування. Молода людина у сфері професійного самовизначення виявилася фактично наданою сама собі, наодинці зі своїми проблемами..

Ускладнило ситуацію з вибором професії катастрофічне падіння престижу багатьох суспільно значимих професій. Для більшості молодих людей на перший план виступили не завжди адекватні реальності прагматичні міркування, а також спонтанно-емоційний вибір за мотивами престижності. Як наслідок, переважна частина випускників школи орієнтується на одержання вищої освіти. Результати вивчення професійних намірів учнів 10-11 класів великих міст (Київ, Запоріжжя, Дніпропетровськ), показали, що більше 85% респондентів орієнтувалося на одержання вищої освіти. При цьому 40% орієнтувалося на одержання гуманітарної, близько 30% - економічної, близько 4% медичної, менш 5% - інженерної (у тому числі будівельної), менш 2% - педагогічної, близько 1% - природньонаучної вищої освіти. Якщо говорити про більше віддалені професійні плани старшокласників, то серед опитаних по закінченню ВНЗ більше 23% хотіли б працювати менеджерами, близько 15% - фахівцями в галузі фінансів і кредитів, стільки ж - фахівцями з реклами, маркетингу, піар-технологіям, 4% - інженерами й лікарями. Не більше 5% випускників загальноосвітніх шкіл планували одержати професійну підготовку в ПТНЗ. Таким чином, життєві плани сучасного випускника школи абсолютно не відповідають структурі

економіки країни та перспективам її розвитку. Слід так же зазначити, що близько 50% опитаних мали досить розпливчаті, не точніше ніж визначення ВНЗ, професійні наміри. Значна частина респондентів (більше 20%) не змогло визначитися щодо свого професійного майбутнього взагалі.

Ринкова економіка, у першу чергу такі породжені її явище як безробіття й структурна перебудова економіки України, актуалізувало проблему вибору професії й для значної частини зайнятого населення, що вже має професійну підготовку. Значною соціально-психологічною проблемою стало придбання професії й одержання роботи інвалідами. У загальному випадку, соціально-економічні зміни, входження в міжнародний економічний простір, структурні зміни економіки, обумовлені розвитком науки, техніки й технологій, актуалізували перед кожною людиною, що готується вступити в трудове життя, або вже працює, проблему вибору професії й, якщо виникне така потреба, її зміни. Саме на рішення названих проблем й повинен бути орієнтованим комплекс профорієнтаційних заходів в умовах ринкової економіки.

Реанімація професійної орієнтації передбачає прийняття комплексу теоретичних положень, які визначали б її мету й, як наслідок, завдання, структуру, форми й методи. Існує кілька підходів як до самого визначення профорієнтації, так і визначенню її структури. Виходячи з тенденцій демократизації суспільства, а так само прийняття особистісно орієнтованої парадигми навчання та виховання в системі освіти, найбільш прийнятним сьогодні є визначення, запропоноване Б.Федоришиним, а саме - професійна орієнтація являє собою науково-практичну систему підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення. Цим визначенням особистість уводиться в центр процесу професійної орієнтації, стає суб'єктом профорієнтаційної діяльності, тобто використовує засоби професійної орієнтації для підготовки до свого власного й самостійною професійного самовизначення. Займаючи позицію суб'єкта професійного самовизначення, особистість перестає бути об'єктом прямого директивного впливу з боку

суспільства, державних і громадських організацій щодо вирішення своєї професійної долі, перестає бути об'єктом зовнішнього програмування. Суспільство лише має створити сприятливі умови для здійснення особистістю пошукової діяльності в контексті вирішення проблеми власного професійного майбутнього. За такого підходу до структури профорієнтації входить чотири основних компоненти, а саме професійна інформація, професійна консультація, професійний добір та професійна адаптація.

Професійна інформація повинна забезпечувати людину об'єктивними відомостями про господарські структури й підприємства, реальному або очікуваному попиту на конкретні професії, про вимоги професії до особистості й фізіологічним показникам людини, про відповідні професійні навчальні заклади тощо. У процесі **професійної консультації** вивчаються й зіставляються можливості й бажання людини з вимогами професії до його здоров'я, знанням, особистісним якостям з метою вироблення рекомендації про оптимальні кращі шляхи трудового самовизначення. У структурі професійної орієнтації виділяють також **професійний підбор**, який являє собою систему роботи з надання людині порад і допомоги щодо прийняття нею рішення про такий вибір конкретного виду професійної діяльності, який би максимально відповідав суб'єктивним і об'єктивним умовам професійного самовизначення, перспективам подальшого розвитку даної особистості та її успішній реалізації в професійній діяльності, і **професійну адаптацію** – яка являє собою комплекс заходів з пристосування людини до змісту й умов конкретного виду трудової діяльності. Для ряду спеціальностей і професій, які висувають підвищені вимоги до якостей особистості або стану здоров'я людини, необхідним є **професійний відбір**, за результатами якого робиться висновок про придатність людини до певного виду діяльності.

Як впливає із прийнятого визначення професійної орієнтації, її варто розглядати як засіб підготовки особистості до професійного самовизначення. У канонічному вигляді підготовка особистості до професійного

самовизначення передбачає: 1) формування образу „Я”, що припускає формування знань про особливості особистості; 2) формування впорядкованої системи розгорнутих знань про світ професій, у тому числі вимоги, які висуває професія до особистості; 3) створення умови для зіставлення знань про себе з вимогами, які висуває професія до особистості. При цьому слід зазначити, що професійне самовизначення є соціально-педагогічною й психологічною категорією, у визначенні якої існує досить багато розбіжностей. Разом з тим більшість дослідників проблеми професійного самовизначення дотримуються солідаризуються на положенні, згідно з яким результатом професійного самовизначення є певний рівень сформованості готовності до професійного самовизначення. Зазначену готовність можна визначити як стійке поліструктурне особистісне новоутворення, що формується в процесі індивідуального розвитку особистості та цілеспрямованого впливу з боку суспільно-соціальних інститутів, у першу чергу засобами профорієнтації, й яка в єдності розвитку своїх складових забезпечує обґрунтований первісний вибір професії й, у разі необхідності, зміну професійного маршруту впродовж періоду трудової діяльності особистості.

З даного визначення випливає, що професійне самовизначення є не одномоментним актом вибору особистістю професійного шляху у період навчання у загальноосвітній школі, а має динамічний й усвідомлений характер і дискретно здійснюється впродовж трудової діяльності людини. У той же час, кожний з вікових етапів розвитку особистості в контексті проблеми професійного самовизначення має специфічні особливості і припускає використання специфічні змісти, методів і форм профорієнтаційної підтримки вибору професії. При прийнятті такої позиції за основу доцільно взяти певну періодизацію професійного розвитку особистості.

Визнані вітчизняні періодизації представлені в роботах Є.Климова, Т.Кудрявцева й інших дослідників. На основі їхнього узагальнення В.Бодров виділив наступні етапи професійного розвитку особистості.

I. Допрофесійний розвиток:

- 1) стадія предгри - до 3 років (так звана „епоха раннього дитинства”);
- 2) стадія гри від 3 до 6 років (дошкільне дитинство);
- 3) оволодіння навчальною діяльністю - від 6 до 11-12 років (молодший шкільний вік). На перших трьох стадіях формується особистість дитини як майбутнього суб'єкта праці, система регуляції поведінки, мотиваційна, когнітивна, емоційно-вольова сфери тощо.

II. Розвиток у період вибору професії:

- 1) стадія оптації (підготовка до життя, до праці, вибір професії) - з 11 до 14-18 років. У цей період відбувається оволодіння системою соціально значимих ціннісних уявлень про побудову життя й професійного шляху, засвоєння системи обов'язків по відношенню до однолітків й дорослих, активний самоаналіз, ставлення до отуючого світу і т. ін.

III. Розвиток у період професійної підготовки й подальшого становлення професіонала:

- 1) стадія професійного навчання з 15-18 до 19-23 років (цілеспрямоване освоєння системи знань, практичних навичок й умінь в обраній професійній діяльності, формування ціннісних подань про дану професійну спільність, розвиток і наповнення предметним змістом майбутньої професійної активності, формування професійної придатності до на основі розвитку професійно важливих якостей (ПВЯ) і професійно орієнтованих особистісних структур;

- 2) стадія професійної адаптації – з 19-21 до 24-27 років (пристосування до соціальних і професійних норм, умов, процесів трудової діяльності, подальший розвиток самовизначення в обраній професії, самоусвідомлення правильності вибору, узгодження життєвих і професійних цілей й установок,

розвиток ПВЯ, спеціальних здібностей, емоційно-вольових якостей, значимих рис особистості професіонала;

3) стадія розвитку професіонала – з 21-27 до 45-50 років (удосконалювання особистісних особливостей професіонала, загальних і спеціалізованих психічних функцій, операціональних якостей, навичок й умінь саморегуляції, самооцінки, самовдосконалення в цілому, формування й розвиток прийомів психологічного забезпечення трудових процесів). На цій стадії часто виникає необхідність періодичної зміни характеру трудової діяльності у зв'язку з розвитком технічних засобів, технологічних процесів, організації виробництва, а також зміна видів діяльності (від виконавської до управлінської). Це спричиняє перебудову особистості професіонала й супроводжується такими особливостями його розвитку й становлення, які деякою мірою характерні для двох попередніх стадій;

4) стадія реалізації професіонала - з 45-50 до 60-65 років (стабілізація операціональної й особистісної структур, повна або часткова реалізація професійного потенціалу. На цій стадії відбувається виражена компенсація окремих психічних функцій, індивідуального стилю діяльності, знижується активність, коректуються життєві цілі);

5) стадія спаду (61-66 років) характеризується прогресивним вгасанням професійної активності, інтересів, перебудовою життєвих установок, ціннісних орієнтації й ін.

Як на наш погляд, систему профорієнтаційної роботи необхідно вибудувати відповідно до особливостей професійного розвитку особистості.

Так на початкових стадіях першого етапу професійного розвитку особистості (дошкільний етап) профорієнтаційна підтримка повинна бути спрямована переважно на формування мотиваційно-образних уявлень про світ професій і позитивного ставлення до людей праці. Провідна профорієнтаційна діяльність - пропедевтична професійна інформація, що реалізується у формі розповідей, бесід, ігор і т.д.

Остання стадія даного етапу за часом накладається на період навчання в молодших класах. З позицій профорієнтаційної роботи провідною педагогічною діяльністю на даному етапі є професійна інформація, що на більше високому змістовному рівні знайомить молодших школярів з світом професій. Основними завданнями виховної роботи в школі можна вважати формування в молодших школярів любові й сумлінного ставлення до праці, розуміння його ролі в житті людини й суспільства, розвиток інтересу до професії батьків і найближчого оточення, моральних установок вибору професії, інтересу до найпоширеніших професій, заснованого на практичному залученні учнів до різних видів діяльності (пізнавальної, ігрової, суспільно корисної, трудової тощо).

Другий етап охоплює період навчання на II-му (5–9-і класи) і III-му (10–11-і, а в перспективі 10–12-і класи) щаблях середньої загальноосвітньої школи, а також, для певної частини випускників 9-х класів, у ПТНЗ та інших професійних навчальних закладах. З точки зору проблематики вибору людиною першої професії цей етап є найбільш важливим і передбачає надання молодій людині максимальної психолого-педагогічної підтримки.

Період навчання в 5-9 класах у контексті проблеми профорієнтації ділиться на дві стадії, а саме - період навчання в 5-7 класах і період навчання в 8-9 класах. Першу стадію можна визначити як пошуково-зондувальну, яка передбачає формування в підлітків професійної спрямованості, усвідомлення ними своїх інтересів, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії й т.д. На даній стадії профорієнтація в основному спрямована на формування в підлітків уявлень про світ сучасних професій та шляхи набуття професійної підготовки. При цьому ознайомлення школярів із професіями може здійснюватися як у процесі вивчення загальноосвітніх предметів, у першу чергу трудового навчання, так і курсів за вибором, позакласної й позашкільної роботи. Перед випускниками 9-х класів постає реальна проблема визначення напрямів подальшого навчання, яка обумовлює більш конкретний інтерес до професій, професійних навчальних закладів, власній

профпридатності тощо. У наш час якої-небудь систематизованої цілеспрямованої роботи в даному напрямку загальноосвітні школи як правило не здійснюють.

З погляду підготовки особистості до вибору майбутньої професії особливо важливим є період навчання в 8-9 класах, оскільки він за часом збігається з переходом школярів від підліткового до юнацького віку. В цей період в рамках становлення нового рівня самосвідомості в особистості відбувається формування стійкого уявлення про себе, тобто Я-концепції. На її основі виникає особливе особистісне новоутворення, що в психологічній літературі позначається терміном „самовизначення”. Психологи, що досліджували особливості формування особистості на даному етапі онтогенезу, пов'язують перехід від підліткового до юнацького віку з різкою зміною внутрішньої позиції, яка полягає в тому, що спрямованість у майбутнє стає основною спрямованістю особистості й проблема вибору професії, подальшого життєвого шляху знаходиться в центрі уваги інтересів та життєвих планів старшокласників.

У контексті проблеми професійної орієнтації її зміст, форми й методи повинні забезпечувати здійснення випускниками основної школи первинного обґрунтованого вибору майбутньої професії. При цьому ситуація вибору професії ускладнюється низкою факторів, а саме: відсутністю інформації про деякі істотні характеристики професійного вибору, наявності негайного зворотного зв'язку з результатами вибору; несформованістю (або недостатньою сформованістю) правил, критеріїв і способів вибору професії; відсутністю досвіду прийняття подібних рішень у минулому досвіді.

Слід зазначити, що профілізація загальноосвітньої школи створює сприятливі передумови для підготовки учнів 8-9 класів до ухвалення рішення щодо вибору майбутньої професії, але для цього необхідним є створення механізмів психолог-педагогічного супроводу даного процесу. Одним з напрямків, що дозволяють вирішити проблеми профорієнтаційного супроводу процесу ухвалення рішення про майбутню професію, є включення до змісту

освіти учнів 8-9 класів навчального предмета, що має профорієнтаційну спрямованість. Слід зазначити, що зміст і методика викладання таких предметів розроблені як в Україні, так й у ряді країн СНД (РФ, Республіка Беларусь). Основна мета такого курсу - формування в школярів готовності до професійного самовизначення. УВ ідеальному варіанті на момент закінчення 9-го класу учень повинен прийняти рішення щодо напрямку професійної спеціалізації й шляхів оволодіння майбутньою професією (профіль навчання в 10-11 класах, навчання в СПТУ, ВНЗ I-II рівнів акредитації (за старою класифікацією - технікуми, педагогічні й медичні училища та інше), навчання безпосередньо на виробництві тощо). Для даної вікової групи повинні реалізовуватися такі компоненти профорієнтаційної роботи як професійна інформація, професійна консультація й професійний підбір.

Для молодих людей, які прийняли рішення продовжити навчання в школі, основний центр ваги профорієнтаційної роботи має сенс перенести на професійний підбір при збереженні активної профінформаційної та профконсультаційної роботи. Предметно-практичним середовищем для її здійснення може виступати профорієнтаційний курс, основним завданням якого є формування в учнів обґрунтованих уявлень щодо майбутньої професійної кар'єри. Крім власно профорієнтаційної роботи, засобами розв'язання даного завдання є залучення учнів до квазіпрофесійної діяльності, адекватної профілю навчання, їх участь у проектній діяльності, спрямованої на одержання розширеної систематизованої інформації про майбутню професію тощо. Основні форми профорієнтаційної роботи з учнями 10-11 класів відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Форми профорієнтаційної роботи з учнями старшої школи

Завдання профорієнтаційної роботи	Форми профорієнтаційної роботи
Визначення стану проблеми вибору професії	Бесіда, інтерв'ю, анкетування
Комплексне вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості	Діагностика ціннісних орієнтацій, настанов, самооцінки інтересів, схильностей, здатностей

Компетентне відбиття миру професій й образу обраної професії	Діагностичні й профорієнтаційні гри, тренінги професійного самовизначення
Узгодження ідеального і реального образів професії, мотивації професійного вибору, усунення неадекватності у самооцінки	Психолого-педагогічний консиліум, методики самопізнання й самоаналізу, професійна рефлексія й ін.
Пошук значеннєвих опор особистості в ситуаціях криз професійного самовизначення	Метод критичних подій, тестування й ін.
Корекція професійного вибору	Складання планів професійного розвитку, альтернативних сценаріїв професійного становлення й ін.

Етапом, що впливає за вибором школярем професії, є професійна освіта, що здійснюється, як правило, у відповідних навчальних закладах.

Найважливішим принципом супроводу професійного розвитку особистості на етапі одержання професійного освіти є визнання права особистості ухвалювати рішення щодо шляхів свого професійного становлення й відповідати за їхні наслідки. Такий супровід зводиться до створення умов для повноцінного професійного становлення особистості, надання своєчасної допомоги й підтримки, а при необхідності - корекції професійного розвитку. Профорієнтаційний супровід особистості на етапі професійного навчання співвідноситься із ключовими етапами професійної підготовки, а саме адаптації, інтенсифікації й ідентифікації.

На *етапі адаптації* колишні школярі пристосовуються до умов і змісту професійно-освітнього процесу, засвоюють нову соціальну роль. Профорієнтаційний супровід на даному етапі полягає в наданні першокурсникам допомоги в адаптації до нових умов життєдіяльності й реалізується в процесі: діагностики мотивів одержання професії, професійних ціннісних орієнтації, соціально-психологічних настанов; консультуванні першокурсників, що розчарувалися в обраній спеціальності; корекції професійного самовизначення при компромісному виборі професії.

На *етапі інтенсифікації* відбувається розвиток загальних і спеціальних здібностей учнів, їх емоційно-вольової регуляції, відповідальності за своє

особистісне та професійне становлення, самостійності тощо. Профорієнтаційна підтримка на цьому етапі акцентується на діагностиці особистісного й професійного розвитку, розвиваючій діагностиці, психологічному консультуванні тощо.

На завершальному етапі професійного освіти - *етапі ідентифікації* - важливого значення набуває формування професійної ідентичності особистості та її готовності до майбутньої практичної діяльності. У цей період з'являються нові, що стають усе більше актуальними професійні цінності, пов'язані зокрема з перспективами працевлаштування. Профорієнтаційна підтримка полягає у фінішній діагностиці професійних здібностей, наданні особистості допомоги в знаходженні професійного поля для самореалізації, профінформаційної допомоги в контексті працевлаштування.

Після одержання професійної освіти людина приступає до власне професійної діяльності, що припускає послідовне проходження декількох стадій професійного становлення, а саме професійну адаптацію, професіоналізацію й майстерність.

Професійна адаптація — це пристосування людиною вже наявного професійного досвіду й стилю професійної діяльності до вимог нового робочого місця, освоєння робітником нових для нього професійних функцій й обов'язків, доробка необхідних навичок й умінь, включення в професійне співробітництво й партнерство, поступовий розвиток конкурентноздатності.

Розрізняють два основних види професійної адаптації: первинну, яка передбачає пристосування молодих фахівців, що не мають досвіду професійної діяльності (наприклад, випускників ПТНЗ і ВНЗ) і вторинну, яка передбачає пристосування фахівців до нового змісту та умов праці, що вже мають досвід професійної діяльності (наприклад, у ситуації змушеної зміни роботи). Адаптація є багатограним процесом, тому розрізняють такі її основні різновиди: психофізіологічну, соціально-психологічну й професійну адаптацію. Кожний з перерахованих видів може викликати в знову, у фахівця, що прийшов на нове робоче місце, свої складності, утруднення, проблеми тощо.

До проблеми професійної орієнтації найбільш близька психофізіологічна адаптація, що припускає звикання з новим для людини фізичним і психофізіологічним навантаженням, режимом, темпом й ритмом праці. Адаптаційні реакції на несприятливі психофізіологічні стани працівника викликають психічну напругу, що може набути характер стресу.

Профорієнтаційний супровід особистості на зазначеному етапі припускає діагностику її професійно значимих психофізіологічних якостей, оскільки саме їх невідповідність вимогам професії як правило є причиною адаптаційного синдрому, який часто детермінований схованою професійною непридатністю. Для зняття тривожності й мобілізації професійної активності фахівця доцільно використати психологічне консультування, а в окремих випадках і тренінг саморегуляції емоційних станів.

Психологічний супровід стадії *професіоналізації* полягає в наданні допомоги працівникові у професійному зростанні, підвищенні кваліфікації й розвитку кар'єри, у підтримці при переживанні труднощів, незадоволеності працею, при звільненні, а також при прийомі на роботу.

Основним завданням профорієнтаційної роботи на стадії професіоналізації можна вважати забезпечення взаємоузгодження й взаємодії підприємства (організації) і працівника у професійному становленні останнього. Дане завдання реалізується за такими напрямками: вивчення й оцінка професійного потенціалу працівника; ознайомлення працівника з перспективами професійного зростання; попередження й усунення ситуацій, які роблять практично неможливим подальший професійний розвиток працівника. Профорієнтаційна підтримка працівника є найбільш важливою при наступних професійно значимих ситуаціях: при прийомі на роботу; при проведенні атестації й кадрових переміщень; перед направленням на курси підвищення кваліфікації; при висуванні на керівну роботу.

При прийомі працівника на вакантне робоче місце профорієнтаційна робота передбачає оцінку його професійного потенціалу і визначення (при

наявності потреби) професійної придатності кандидата на вакантну посаду.

Профконсультант може брати участь у визначенні перспективи професійного зростання й кар'єри нового працівника. До основних форм профорієнтаційного супроводу професійного зростання та розвитку кар'єри можна віднести: діагностику професійно-психологічного потенціалу працівника; вивчення особливостей професійної спрямованості фахівця (рівня домагань і самооцінки, мотивації до досягнень, ціннісних орієнтації й соціально-професійних настанов); розробку разом із працівником плану-програми його кар'єри тощо.

Певні відмінності профорієнтаційна підтримка фахівців має в стабільних та нестабільних організаціях (підприємствах). У нестабільних організаціях (підприємствах) профорієнтаційна робота може мати за першочергову мету пошук резервних варіантів працевлаштування, допомогу у виборі іншої професії та місця її набуття тощо.

У профорієнтаційному, у першу чергу – психологічному, супроводі відчують потребу працівники у віці від 30 до 45-50 років. Цей період життя збігається з найбільшими потенційними можливостями людини в плані професійної діяльності. Працівник прагне до професійної самореалізації й успіху, в цей період він є найбільш професійно мобільним, досягає рівня майстерності й таке інше. У цьому випадку профорієнтаційна підтримка може бути спрямована на розвиток професійно важливих якостей особистості, допомогу в реалізації кар'єри в плані її інформаційного забезпечення.

Окремою проблемою є профорієнтаційна підтримка осіб з обмеженою працездатністю. При цьому завданням профорієнтаційної роботи є не лише підбор професії, що була б посильною для інваліда, але й прогнозування впливу обраної професії на загальний стан його здоров'я. Так само варто враховувати, що застосування традиційних методів профорієнтаційного консультування з використанням психофізіологічного інструментарію й тестових завдань не завжди забезпечує якісний прогноз успішності інвалідів в освоєнні трудових навичок і професійних знань, оскільки діагностика, що

констатує психофізіологічні властивості людини, не враховує компенсаторні властивості організму.

Професійну орієнтацію інвалідів варто здійснювати в тісній взаємодії з медичними працівниками. Медико-соціальна експертиза повинна сформулювати певні рекомендації щодо фізичних можливостей виконання інвалідом конкретних видів професійної діяльності або, як варіант, перелік професій, які категорично протипоказані людині з обмеженою працездатністю. Трудові рекомендації, видані лікарем, є першою ланкою в організації раціонального працевлаштування інвалідів. Вона ґрунтуються на комплексній оцінці медичних, психологічних і соціально-професійних факторів і до цього процесу необхідно залучати фахівців із профорієнтації. Рекомендації, вироблені на основі висновків лікарів і профорієнтаторів, повинні призначатися з урахуванням функціональних можливостей інвалідів, професійних навичок, спеціальної й освітньої підготовки, особистих схильностей, а також мотивації інваліда до трудової діяльності.

Профорієнтаційна підтримка безробітним має свої особливості. В ряді випадків людина потребує термінового працевлаштування, що ставить профорієнтаційну допомогу на другорядний план. У випадках, коли безробітна людина має певний резерв часу, допомога профконсультанта спрямована на спільний пошук підходящої професії та визначення шляхів оволодіння нею. Додатковим завданням в цьому випадку є допомога у набутті особистісного сенсу роботи за мало привабливою професією (привабливі професії службою зайнятості пропонуються не часто).

Слід зазначити, що зі структурних елементів професійної орієнтації при наданні психологічної допомоги особам, що вже працюють, найбільш важливе значення має профконсультативна допомога. На підставі аналізу вітчизняної й закордонної літератури можна умовно виділити наступні напрямки організації профконсультаційної допомоги:

Довідково-інформаційний напрямок передбачає надання актуальних і достовірних відомостей, що містять характеристику професій, інформацію

про професійні навчальні заклади, стан ринку праці, вакантні робочі місця і т.п. Тобто цей напрям профорієнтаційної допомоги в багатому збігається з профінформацією.

Організаційно-управлінський підхід передбачає координацію профконсультаційної роботи між різними освітніми установами, службами зайнятості, відділами розвитку персоналу підприємств, громадськими організаціями і таке інше.

Адаптаційне профконсультування спрямовано на надання допомоги особам, що надійшли в професійний навчальний заклад або влаштувалися на роботу.

Стимулююче профконсультування передбачає надання допомоги особам, що переживають професійну стагнацію, депресію. Головним при цьому є формування у особистості внутрішньої готовності до усвідомленої й самостійної побудови, коректуванню й реалізації перспектив свого професійного розвитку, підвищення кваліфікації, професійного зростання й кар'єри.

Корекційне профконсультування спрямовано на надання допомоги особам, що переживають кризу професійного становлення, труднощі в професійному спілкуванні й співробітництві, мають конфлікти професійного характеру і т. ін..

Реабілітаційне консультування здійснюється для надання допомоги особам, що частково втратили працездатність, і інвалідам.

Маніпулятивне профконсультування спрямовано на нав'язування особистості певної професійно орієнтованої послуги або її орієнтацію на професійну діяльність за суспільно значущою професією, коли на перше місце виступають інтереси не особистості, а суспільства.

В цілому слід зазначити, що людина при виборі професії, або при її зміні потребує в першу чергу саме психологічної допомоги, оскільки певну інформацію профорієнтаційного характеру вона може набути і самостійно. Тому сьогодні у контексті проблеми профорієнтації найбільша кількість

проблем зосереджена саме навколо психологічної, зокрема профконсультаційної, підтримки процесу вибору особистістю професії і її професійного розвитку. Як на наш погляд, вирішення сукупності проблем, пов'язаних з організацією, психологічним забезпеченням та інформаційною підтримкою процесу професійного самовизначення особистості потребує внесення змін у існуючу практику профорієнтаційної роботи з населенням.

Насамперед, потребує оновлення існуюча концепція професійної орієнтації населення в плані перенесення центра ваги на надання йому психологічної підтримки процесу вибору професії та професійного розвитку особистості. Можливо доцільно переглянути існуючу парадигму профорієнтаційної роботи, яка має за мету підготовку особистості до професійного самовизначення, та змінити її на таку, що бачить основну мету профорієнтації у забезпеченні та підтримці вибору та реалізації особистістю професійної кар'єри (дефініція „професійна кар'єра” ще знаходиться на стадії понятійного становлення, проте вона є більш широкою ніж „професійне самовизначення” й містить останнє в собі). Не виключено, що має сенс взагалі відмовитися від терміну „професійна орієнтація” та замінити його терміном „професійне консультування”, оскільки, як показано вище, профконсультаційна допомога у розширеному розумінні цього поняття містить всі елементи профорієнтаційної роботи у її сучасному розумінні.

Для розв'язання комплексу проблем, детермінованих необхідністю інформаційно-психологічного забезпечення і підтримки процесу професійного самовизначення і професійної самореалізації особистості, необхідно створити розгалужену систему профконсультаційної допомоги. Сьогодні такі послуги надаються переважно службою зайнятості, в навчальних закладах профорієнтаційна робота де-факто не здійснюються і поступово деградує. Впровадження нових правил прийому до ВНЗ за результатами зовнішнього тестування ставить під сумнів перспективи збереження факультетів довузівської підготовки, які у певній мірі здійснювали професійну орієнтацію серед потенційних абітурієнтів. Набули

поширення недержавні комерційні організації, які надають профорієнтаційну допомогу різним верствам населення. Їх діяльність сьогодні не потребує ліцензування, а якість послуг, які вони надають, викликає певний сумнів. Слід зазначити, що в Україні сьогодні не готують фахівців з профорієнтації. В навчальних закладах та на підприємствах профорієнтаційна робота покладена на психологів, зміст фахової підготовки яких не передбачає фундаментальної професіографічної підготовки. Недостатньої уваги приділяється медико-фізіологічним аспектам профорієнтаційної роботи. У будь-якому випадку відновлення та розвиток профорієнтаційної роботи з населенням потребує нормативного забезпечення та об'єднання зусиль та координацію роботи як державних органів управління, так і роботодавців.

Література

Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.

Вопросы профессиональной педагогики / Под ред. М.Н.Скаткина. – М.: Высшая школа, 1969. – 240 с.

Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала.- М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО „МОДЭК“, 2004. – 752 с.

Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Садовникова И.О. Профориентология: Теория и практика: Учеб. пособие для высшей школы. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 192 с.

Климов Е.А. психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.

Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 256 с.

Пряников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Профориентация. – М.: Академия, 2005. – 496 с.

Толочек В.А. Современная психология труда. – СПб: Питер, 2006. – 479 с.

Анотація. У статті розглянуто комплекс проблем, пов'язаний з професійною орієнтацією учнів середніх загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів. Проаналізовано зміст, форми та методи профорієнтаційної роботи відповідно до релевантних етапів професійного розвитку особистості. Розглянуто основні функції професійної консультації учасників.

Ключові слова: професійна орієнтація, професійний розвиток, професійне консультування, професійне самовизначення.

Аннотация. В статье рассмотрен комплекс проблем, связанный с профессиональной ориентацией учащихся средних общеобразовательных и профессионально-технических учебных заведений. Проанализированы содержание, формы и методы профориентационной работы в соответствии с релевантными этапами профессионального развития личности. Рассмотрены основные функции профессиональной консультации учащихся.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, профессиональное развитие, профессиональное консультирование, профессиональное самоопределение.

The summary. In article the complex of problems connected with vocational counselling of pupils of average general educational and professional educational institutions is considered. Forms and work methods on vocational counselling taking into account features of professional development of the person at stages of a choice of a trade and vocational training are analysed the maintenance. The basic functions of professional consultation of pupils are considered.

Keywords: vocational counselling, professional development, professional consultation, professional self-determination.